

Bírálat

Rákosi Csilla

**Foundational quandaries in cognitive linguistics:
Uncertainty, inconsistency, and the evaluation of theories**

című MTA doktori értekezéséről

Bevezetés

Az értekezés a következő három kérdésre igyekszik választ adni:

- a. Hogyan kezelhető a kísérleti adatok bizonytalansága a kognitív nyelvészetben?
- b. Melyek az egymásnak ellentmondó eredményeket produkáló kísérletek miatt fellépő inkonzisztencia feloldásának módszerei a kognitív nyelvészetben?
- c. Milyen elveknek kell irányítaniuk az elméletek kísérleti adatok alapján történő értékelését a kognitív nyelvészetben?

A három kérdéshez három paradoxon járul:

- a. A kognitív nyelvészeti kísérletek mint adatforrások megbízhatósága egyenesen és fordítottn is arányos a kísérleti beszámoló retorikusságával.
- b. A nem egzakt replikációk és metodológiai variánsok
 - a problémamegoldás hatékony eszközei;
 - nem hatékony eszközei a problémamegoldásnak a kognitív nyelvészetben.
- c. Amikor meghatározzuk, hogy milyen erősen támaszt alá egy kísérleti komplexum egy hipotézist/elméletet, akkor
 - a hibák elhárítása a legfontosabb feladat;
 - nem a hibák elhárítása a legfontosabb feladat.

A konkrét kognitív nyelvészeti hipotézis, amellyel kapcsolatban a szerző kísérleteket vizsgál meg, a következő: a fogalmi metaforaelmélet javaslata

alapján a diskurzusban felhasznált metaforák befolyásolják a gondolkodást, vagyis teljes fogalmi struktúrákat aktivizálnak, amelyek alakítják gondolkodásunkat (érvelésünket, döntéseinket, megoldásainkat, terveinket stb.).

Előzetes értékelés

Már a fenti kérdések és a hozzájuk kapcsolódó paradoxonok is jelzik, hogy Rákosi Csilla rendkívül világosan tárja elénk a kísérletek mint „műfaj” struktúráját, működési elveit, külső és belső befolyásoló tényezőit, értékelési lehetőségeit stb. A disszertáció három nagy része a három kérdés és három paradoxon részletes elemzése körül szerveződik.

A munka a kísérlet mint adattípus egy új szemléletét tárja elénk példamutató logikai szigorral és nagy meggyőző erővel. Az elképzelés lényege számomra az, hogy szakítanunk kell a kísérlet mint egyedi és perdöntő esemény gondolatával, és helyette a kísérletet mint „kísérleti komplexumot” kell felfognunk. Ez a komplexum több kísérletből áll, melyeket sok esetben más és más szerzők végeznek az előző kísérletek hibáinak figyelembevételével. A kísérletezés tehát voltaképpen egy ciklikus újraértékelési folyamat, amely befejezetlen (mert befejezhetetlen), és amelynek résztvevői (a kísérleteket megtervező szakemberek) egymással kooperálnak annak érdekében, hogy minél közelebb kerüljenek egy adott jelenség jobb megértéséhez.

Észrevételek

A disszertációval kapcsolatos alábbi megjegyzéseim nem a kísérletekhez értő szakember megjegyzései (mert nem vagyok a terület szakértője), hanem egy gyakorló kognitív nyelvész észrevételei. Észrevételeim jogosultságát az adhatja, hogy a disszertáció az elemzett kísérletek kapcsán a *kognitív nyelvészet* alapvető dilemmáiról szól, vagyis a vizsgált kísérletekre jellemző paradoxonokat a disszertáció a kognitív nyelvészet paradoxonaiként kezeli.

1.

Első észrevételem az, hogy vajon az experimentális kognitív pszichológia vagy pszicholingvisztika részét alkotja-e a kognitív nyelvészetnek. Nem gondolom, hogy ez így lenne. A kognitív nyelvészek döntő többsége nem végez olyan értelemben kísérleteket, mint amilyenben a disszertációban tárgyalt kísérletek kísérletek, valamint nem tekinti kognitív nyelvészeknek azokat a kognitív

pszichológusokat, akiknek a kísérleteiről a disszertációban szó esik. Sok kognitív pszichológus végez, például a metaforával kapcsolatosan, kísérleteket, de ez nem teszi őket kognitív nyelvészé. És ez persze fordítva is igaz: sok kognitív nyelvész tesz az emberi gondolkodásról kijelentéseket, például a metaforák kapcsán, de ez még nem teszi őket kognitív pszichológussá, és főleg nem experimentális kognitív pszichológussá. Természetesen a metafora mibenléte, struktúrája és működése mind nyelvészeti, mind pszichológiai kérdés. Emiatt aztán mindkét tudományág intenzív vizsgálat tárgyává teszi. Mint kognitív nyelvész úgy vélem, hogy például a metaforák gondolkodásban betöltött szerepéről a kognitív nyelvészek indokoltan tehetnek javaslatokat, de ezeket csak hipotézisként állíthatják fel. A disszertáció módszertani vizsgálatainak alapjául szolgáló esettanulmány központi témája (a metaforák hatása a gondolkodásra) szintén egy ilyen javaslat/hipotézis, amely főleg Lakoff és Johnson munkássága révén került a különböző tudományágak képviselőinek érdeklődési körébe. A metaforák gondolkodásra gyakorolt (pozitív) hatásának hipotézise gyorsan felkeltette a kognitív pszichológusok, pszicholingvisták figyelmét, és például Ray Gibbs 1990 körül végzett kísérletei úgy tűnt, hogy korai és meggyőző eredményekkel szolgálnak ebben a kérdésben. Ennek ellenére sem Gibbs-et, sem a disszertációban említett metaforával foglalkozó kognitív pszichológusokat nem tekinthetjük kognitív nyelvésznek, és a kísérleti kognitív pszichológiát sem tekinthetjük kognitív nyelvészetnek. Vagyis az ő munkájukban található paradoxonok és dilemmák nem a kognitív nyelvészet paradoxonai és dilemmái, hanem a (metaforával foglalkozó) kísérleti kognitív pszichológia hatáskörébe tartoznak.

2.

Második észrevételem az a kérdés, hogy milyen mértékben ítéltető meg egy elmélet (ebben az esetben a fogalmi metaforaelmélet) az elmélet egy aspektusa vagy komponense alapján? Ez a kérdés azért merül fel, mert a Lakoff-Johnson-i hipotézist a metaforák gondolkodásban betöltött pozitív szerepéről számos kísérlet igazolni látszott (Gibbs, Boroditsky, Ramscar, Casasanto, Thibodeau), de eredményeiket számos más kutató nem fogadta el, és saját kísérleteik alapján megkérdőjelezte ezeket (Gentner, Glucksberg, Keysar, McGlone, Shen). Vagyis ez utóbbi kísérletek ellenkísérletek voltak, amelyek célja a hipotézis és végső soron a fogalmi metaforaelmélet érvényességének megkérdőjelezése volt. Tehát a kérdés az, hogy a fogalmi metaforaelmélet egy aspektusának esetleges sikeres cáfolata elegendő-e a teljes elmélet érvényességének megkérdőjelezéséhez? Úgy vélem, nem elegendő. A fogalmi metaforaelméletnek a metafora-feldolgozáson

(metaphor processing) kívül számos más aspektusa van, amelyek nem kísérletekre, hanem számos más adattípusra épülnek. Ezek az adattípusok viszont alátámasztani látszanak a fogalmi metaforaelméletet. Ilyen például az, hogy

- bizonyos adatok arra utalnak, hogy a jelentések kiterjesztése a konkrétól az absztrakt jelentés irányába történik,
- bizonyos adatok arra utalnak, hogy a poliszémia a fogalmi metaforák mintáját követi,
- bizonyos adatok arra utalnak, hogy a jelentések kialakulása történetileg a forrástartomány-céltartomány sémát követi,
- bizonyos adatok arra utalnak, hogy a nyelvvelsajátítás során a gyerekek először a forrástartományhoz, majd a céltartományhoz tartozó jelentéseket tanulják meg,
- bizonyos adatok arra utalnak, hogy számos fogalmi metafora közel-univerzálisnak tekinthető,
- bizonyos adatok arra utalnak, hogy számos fogalmi metafora nemcsak a nyelvi modalitásban, hanem más modalitásban is megtalálható,
- bizonyos adatok arra utalnak, hogy számos esetben egy adott téma laikus és tudományos modellje ugyanarra a fogalmi metaforára épül,
- bizonyos adatok arra utalnak, hogy egy adott témában a mindennapi nyelv és az irodalmi/költői nyelv ugyanazt a fogalmi metaforát használja
- stb.

Ezek mind olyan adattípusok, amelyek kívül esnek a kísérleteken mint adattípuson, de feltárják előttünk a fogalmi metaforaelmélet komplexitását és a fogalmi metaforáknak az emberi kognícióban betöltött fontos szerepét. Továbbá olyan adattípusok, amelyek a kognitív pszichológia különféle metaforaelméleteiben nem találhatóak meg. Ezeknek az adattípusoknak (és a belőlük adódó következményeknek) a figyelembevétele nélkül lehetetlen megítélni a fogalmi metaforaelmélet jelentőségét és érvényességét. A metaforák online feldolgozásának kísérletek segítségével történő vizsgálata csak egy a sok adatforrás közül, és ezért nem lehet meghatározó és kizárólagos.

3.

A harmadik észrevételem az, hogy a fenti adattípusok közül bizonyosak valószínűleg még a kognitív pszichológusok által (kísérleti úton) vizsgált kérdés (az online metafora-feldolgozás) problematikájához is kapcsolódnak. Vegyük példaként a laikus és szakértői elméletek viszonyát, amely egy lehetséges

kognitív nyelvészeti perspektívában azt jelenti, hogy a laikus és szakértői elmélet egy közös fogalmi metaforán nyugszik, és a metafora minden valószínűség szerint először a mindennapi nyelvben / gondolkodásban jelent meg. Több publikációban amellet érveltem, hogy szakértők / kutatók ugyanazt az érzellemmel kapcsolatos fogalmi metaforát használják (esetleg elaboráltabb formában), mint amit a laikus hétköznapi nyelvet beszélők. Ennek lehetséges okaként azt jelöltem meg, hogy a használt fogalmi metaforák az érzellemhez kapcsolódó (testi, expresszív, viselkedésbeli) válaszokat kifejező fogalmi metonímiákra épülnek, és ezek a metonímiák mind a laikusok, mind a tudósok számára természetesnek tűnnek egy adott nyelvi közösségben. A számunkra természetes metonímiákra épülő metaforák szintén természetesnek fognak tűnni. Ebből a szempontból a tudós és a laikus ugyanazt a fogalmi univerzumot lakja. A metaforák aktívan jelen vannak mindkét populáció fogalmi „életében.” Ezt nem csak az mutatja, hogy a tudósok sokszor kölcsönzik metaforáikat a laikusoktól (Freud a tartály-metaforára épülő hidraulikus érzellemmodellje lehet erre példa), hanem az is, hogy a kölcsönvett metaforákat a tudósok gyakran manipulálják, módosítják, finomítják stb., vagyis aktív kreatív kognitív munkának vetik őket alá. Ez a legtöbb esetben nem tudatos, de a folyamat jól mutatja, hogy a legkonvencionálisabb, legrutinszerűbben használt fogalmi metaforáink is (mint a tartály-metafora) aktívan befolyásolják mentális tevékenységünket (mint pl. az elméletalkotást).

4.

Negyedik észrevételem ahhoz a kérdéshez kapcsolódik, hogy a disszertációban kifejtett modell és gondolatok milyen mértékben kell, hogy hatással legyenek a kognitív nyelvészek és nyelvészet munkamódszertanára, ill. hogy milyen mértékben kell, hogy pozitív irányba megváltoztassák a kognitív nyelvészetben végzett kutatómunkát. Azt hiszem, hogy az eddig elmondottak fényében ilyen hatást várni nem lehet. Azért nem, mert ha a kognitív nyelvészek nem kognitív pszichológusok és a kognitív pszichológusok nem kognitív nyelvészek (márpedig egyik fél sem tartja magát a másiknak), akkor a kognitív pszichológia fő módszerétől (a kísérletezéstől) nem várható el, hogy a kognitív nyelvészet kiemelt tudományos módszerévé váljon. Viszont láttuk, hogy a kognitív nyelvészet (a fogalmi metaforaelmélet) számos más módon képez és használ fel adatokat elméletei és hipotézisei igazolására. Meg kellene vizsgálni, hogy az ily módon képzett és felhasznált adatok meta-tudományos szinten milyen viszonyban állnak a kognitív pszichológusok által használt adatforrással és módszerrel – a kísérlettel. Erre azért is lenne szükség, mert az világos, hogy a

kognitív nyelvészet metaforaelmélete és az általa vizsgált jelenség (a metafora) sokkal összetettebb annál, mint hogy kizárólag a kognitív pszichológiai kísérlet szolgáljon az elmélet megítélésének és a jelenség vizsgálatának alapjául.

Összegző értékelés

Rákosi Csilla nehezményezi, hogy a nyelvészek, beleértve a kognitív nyelvészeket is, nem tanúsítanak érdeklődést a nyelvtudomány alapjai iránt, például amikor a nyelvészeti elméletalkotás módszertani kérdéseiről van szó. Úgy gondolom, hogy érthető, hogy ez történik: a kognitív nyelvészet nem azonosítható a kognitív pszichológiával. Viszont ha a disszertáció címét (és ennek megfelelően a disszertáció gondolatainak nyelvi kifejtését) a következőképp módosítjuk: *Foundational Quandaries in Cognitive Psychology*, akkor minden a helyére kerül, és egy megközelítésében és eredményeiben új és jelentős művet kapunk. A disszertációt jelenlegi formájában is messzemenően alkalmasnak tartom a nyilvános vitára.

Kövecses Zoltán

2020.07.26.